

LA REPRESSIÓ DURANT LA GUERRA CIVIL A LA MARINA ALTA

Teresa Ballester Artigues

RESUM: La repressió durant el període de guerra a l'any 1936, es va produir en els primers mesos entre agost i novembre. Cal distingir dos tipus de repressió, la incontrolada, i la que va seguir la via legal de detencions de religiosos i persones destacades en les files dels partits de dreta, que foren empresonades i jutjades per un Tribunal Popular. En la repressió incontrolada, es va utilitzar el sistema dels "paseos", amb el cotxe denominat la "Pepa", les persones escollides eren conduïdes a un determinat lloc, apareixent els cadàvers en algun camí o carretera, o desapareixent, com les víctimes de l'assassinat col·lectiu de l'avenc del cap de Sant Antoni.

PARAULES CLAU: Repressió, repressió incontrolada, Tribunals Populars, "paseos", la "Pepa", repressió guerra civil, Marina Alta

La repressió contra les persones considerades enemigues del govern de la República marca els primers mesos de la guerra civil amb una inusitada violència. La Marina Alta es va veure immersa en aquesta onada a l'igual que la resta del territori. Amb tot i això cal distingir dos tipus de repressió, la incontrolada per part d'elements fora de la llei que assassinaren pels camins i carreteres, i la que va seguir la via legal de detencions de religiosos i persones destacades en les files dels partits de dreta, les quals foren empresonades i jutjades per un Tribunal Popular, en ser considerades una "quinta columna" perillosa i col·laboradora amb els militars insurrectes.

En aquest treball hem volgut reunir els diversos escrits que al llarg dels anys hem preparat sobre aquesta temàtica, alguns d'ells inèdits¹. Cal tindre en compte que la documentació utilitzada per a elaborar aquest treball prové

1 BALLESTER ARTIGUES, T.

- "La repressió de la guerra civil i la postguerra a Dénia, en *Aguaitis*, núm. 6, 1991. Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, p. 63-85.
- *La Segona República a la Marina Alta*. Tesi doctoral. Universitat d'Alacant, 1995.
- *La Segona República a Pego (1931-1939). Un poble enfrontat*. Ed. del Bullent, Ajuntament de Pego. Arxiu Municipal, 2006.
- *La Segona República a Dénia (1931-1939)*. Ed. del Bullent, Ajuntament de Dénia, Arxiu Municipal, 2008.

majoritàriament de la Causa General², per tant el llenguatge i els fets estan tractats des del punt de vista de les autoritats franquistes, que foren les que ompliren els impresos. Una documentació realitzada amb la intenció d'inculpar als acusats, encara que foren més o menys culpables o fins i tot completament innocents.

La repressió incontrolada

La repressió incontrolada per part d'elements extremats utilitzava generalment el sistema dels "paseos", amb el cotxe denominat la "Pepa" on l'assassinat era l'objectiu. Les persones seleccionades eren conduïdes a un determinat lloc, que podia variar, apareixent els cadàvers en algun camí o carretera, fins i tot en ocasions no els trobaren mai perquè els cremaven, o es suposava que els havien tirat a la mar o apareixien en altre poble³. El cotxe de la "Pepa" de Dénia també recorria tota la comarca, i per aquest motiu moltes de les persones que eren pujades a Dénia les descarregaven a Xàbia, Gata o Pedreguer. Es donaren diversitat de situacions, en una ocasió els de la Pepa de Dénia anaren a Benimeli a per quatre persones, de les quals mataren una, mentre les altres tres pogueren fugir. També hi havia pobles que no deixaven que la "Pepa" hi entrara, com per exemple Gata, Tormos o Pedreguer, on malgrat haver-se quedat sense cap tipus de guardians, per haver fugit els guardes del quarter de la guàrdia civil, les milícies que mantenien l'ordre "en uns moments delicats"⁴, realitzaren la tasca a la perfecció i no van deixar que la "Pepa" entrara al poble, tot i això, foren assassinades tres persones de Pedreguer fora de la població. Aquests assassinats es realitzaren en els primers mesos de la guerra, com va ocórrer en la resta del territori valencià, des del mes d'agost del 1936 fins al final de l'any. Segons M. Ors i J.M. Santacreu⁵, en general a partir de 1937, desapareix tant la repressió per "paseos" com la resultant de les condemnes a mort pels Tribunals Populars d'Alacant, València i Castelló.

La indignació per la insurrecció militar degue calfar molt els ànims ja prou exaltats. L'explicació més raonable de les accions criminals seria per la pràctica desaparició de l'Estat Republicà i de la seua capacitat de control i coerció, a l'inici de la guerra durant l'estiu del 1936, fins a la formació del

2 Archivo Histórico Nacional, en avant AHN. Causa General lligalls 1395 i 1396.

3 Arxiu Municipal de Dénia, en avant AMD, el registre d'entrades de 1939.

Tenim constància que foren soterrats en els cementeris de diferents pobles de la comarca, suposem que per haver trobat allí els seus cossos, el següents: Luis de Diego Carsi i Luis de Diego Arguimbau, assassinats a Xàbia el 28 de setembre de 1936, en acabar la guerra son traslladats al cementeri de Dénia. Esteban Morató Bertomeu que l'havien soterrat a Gata i Antonio Bosch a Pedreguer, traslladant-los a Dénia en juliol de 1939.

4 Segons expressió de J. Pérez de Pedreguer, un dels testimonis orals que va viure els fets.

5 Seguim en aquest apartat el treball d'ORS MONTENEGRO, M. i SANTACREU JM. "La violencia revolucionaria en las tres provincias valencianas", en *Violencia y Represión en la retaguardia*, la Guerra Civil en la Comunidad Valenciana, 9, Editorial Prensa Valenciana, 2006.

Govern de Largo Caballero, el 5 de setembre, que en uns mesos reorganitzà el nou exèrcit però també la justícia i la administració provincial i local. Altra explicació puntual que ofereixen els autors és el que anomenen com: “efecto Queipo de Llano” per les arengues incendiàries del general des de Ràdio Sevilla. També tingueren gran paper els titulars de la premsa republicana, que incidia sobre la crueltat dels insurrectes. El resultat és que, des del primer moment, a la reraguarda republicana es coneixien els detalls de les actuacions repressores i criminals dels rebels. La revenja incontrolada sobre els veïns, considerats enemics de la República, fou la resposta.

En el sentit de controlar aquest moviment de terror, el governador civil d’Alacant, Francisco Valdés Casas, amb una actuació enèrgica i molt correcta, va dictar dos bans, els dies 27 i 28 de juliol de 1936, en els quals es prohibia portar armes pel carrer excepte a les milícies de servei públic i altres mesures totes dirigides a controlar la violència. L’actuació del governador civil fou eficaç a la ciutat d’Alacant però era ben difícil arribar a controlar els pobles de la província.

Dénia. La població on més persones foren assassinades va ser Dénia, on moriren 39 persones⁶. Els primers treballs de M. Ors Montenegro⁷, citen per a Dénia un total de 72 víctimes, dada que queda endarrerida amb el treball de V. Gavarda⁸, el qual s’aproxima més a la quantitat d’assassinats que tenim en la nostra taula a l’annex. Per tant, els assassinats a Dénia pel procediment del “paseo”, ocuparien el primer lloc dintre de la Marina Alta. Cal destacar i tindre en compte que a Dénia en l’assassinat col·lectiu de la nit del 2 de novembre de 1936, moriren 15 persones, segons les diverses fonts consultades. Els cossos mai aparegueren ja que les víctimes foren llançades per un avenc del cap de Sant Antoni a la Plana de Xàbia⁹. En la matança de l’avenc, intervingueren 13

6 AMD lligall 849. Relació de 36 persones mortes o desaparegudes, llistat del 27 de novembre de 1943. A més n’apareixien altres 4 en la làpida, que va estar molts anys penjada de “Los caídos por Dios y por España”. Aquest són el “Hermano Marista Millán”, Juan Font Torres, i dos que moriren en el front, Jaime Blanquer Jorro i Vicente Ferrer Blanquer, per tant aquests dos últims no els hem inclòs.

7 Unes de les primeres dades les aporta M. Ors Montenegro en el seu article “La represión de guerra y postguerra en la Provincia de Alicante”, en *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Contemporánea* n. 6 1987-1988, Alacant, per a Dénia cita un total de 72 “paseos”. Pensem que aquesta xifra fa referència al Partit Judicial de Dénia i no tan sols a la ciutat. Com ja hem dit, el cotxe de la “Pepa” de Dénia també recorria la comarca. Aquet mateix autor, per a Pego dona la dada de 20 persones mortes, assassinades els dies 4 d’agost, 9 de setembre i 7 d’octubre del 1936, també com és habitual en els primers temps de la guerra; imaginem que en aquest cas les dades també fan referència al districte judicial.

8 GAVARDA CEBELLÁN, V., *La represión en la retaguardia republicana. País Valenciano, 1936-39*, Ed. Alfons el Magnànim, 1996.

9 Ens ha resultat difícil esbrinar quin ha estat el total dels assassinats de l’avenc. Les entrevistes orals, no coincidien amb el nombre de morts, i les fonts escrites eren disperses. La documentació d’arxiu coincideix en que eren 15 les persones assassines i és la xifra que hem donat per bona i no la de 21 persones assassinades de l’article titulat “Homenaje a los Caidos” de la Gaceta de Alicante, del 25-8-1939.

persones, de forma directa i personal, de les quals sabem l'adscripció sindical o política: 7 pertanyien a la CNT, 3 a UGT i 1 era d'Izquierda Republicana.

Les característiques especials d'aquest assassinat en grup fa pensar que es tracta d'un assassinat planificat, tots ells estaven detinguts al mateix lloc, al depòsit municipal, la presó situada als baixos de l'Ajuntament.

L'any 1941 es realitzà un primer monument sobre l'avenc del cap de Sant Antoni (Montgó). L'any 1991 es reformà aquest monument en record dels deniers assassinats el 2 de novembre de 1936. Fot. Arxiu Municipal Dénia.

L'anàlisi de les professions de les persones assassinades de Dénia ens pot explicar, en alguns casos, el motiu pel qual foren seleccionats com a víctimes de la repressió incontrolada:

- Del sector del clero, vinculat amb Dénia i Jesús Pobre, moriren quatre religiosos: el capellà de los monges agustines Felipe Ciscar Puig; el germà marista Millán, director del col·legi de Dénia; Miguel García Gilabert de Benitatxell, frare franciscà; i Vicente Borrell Català, de Benitatxell, rector a Jesús Pobre.

Tanmateix, hem de fer palés el fet del respecte cap a les monges que estaven a càrrec de l'hospital que continuaren al seu lloc, però sense els hàbits, a l'igual que alguns rectors que no foren molestats fonamentalment per haver mantingut sempre una postura d'imparcialitat respecte als esdeveniments polítics.

De la comunitat de monges Carmelites de Dénia, dedicades a l'ensenyament, en ser confiscat l'edifici i els béns, en aplicació del decret del 27 de juliol de 1936, algunes religioses tornaren a les seues cases familiars. Quatre religioses es refugiaren a Tormos a la casa de Joaquín Ballester Lloret, cofundador de Fontilles i membre destacat de la *Derecha Regional Valenciana*, aleshores exiliat a Lisboa. Joaquín Ballester era germà d'una de les religioses i a Tormos estigueren tota la guerra com declararen sense ser molestades “por las autoridades rojas”¹⁰.

Les monges Agustines de Dénia davant les mesures antireligioses, en ser proclamada la República, abandonaren la clausura un curt temps, entre el 12 de maig i el 2 d'agost del 1931, però prompte tornaren al convent i restaren allí fins el mes d'abril del 1936. El 15 de gener de 1936 el convent, situat al carrer del Loreto, sofrí un greu incendi que destruï l'interior de l'església i algunes imatges, entre les quals es pugué salvar la de la Santíssima Sang¹¹. L'origen de l'incendi no quedà clar, per a uns fou provocat i per als altres fou per un curtcircuit de la vella instal·lació elèctrica. Suposem que el propi fet i les opinions contraposades no degueren ajudar a la convivència i el convent es situà en el punt de mira de bona part dels ciutadans que no volien a les monges a la població. Per evitar mals majors l'alcalde de Dénia va ordenar desallotjar el convent, junt amb altres edificis religiosos, el dia 10 d'abril de 1936¹². El convent on vivien les monges seria ara destinat a residència de vells i l'església es convertí en magatzem¹³.

- D'aquelles professions liberals, que encarnaven l'ordre institucional constituït fins aquells moments, foren assassinats: el jutge d'instrucció, el secretari del jutjat, un procurador dels tribunals, un agent de contribucions, el pràctic del port, un advocat i dos estudiants.

- Dels representants del poder econòmic moriren: set propietaris, tres industrials, tres comerciants, un cobrador de banc i un agent comercial, en total quinze persones.

10 RIERA GINESTAR, J. *La Guerra Civil y la Tercera España*, Almuzara, p. 75. Segons l'autor, les quatre monges: Margarita Ballester, Salvadora Gassent, Rosalía Llamas i Avelina León, van declarar a favor de l'alcalde de Tormos, José Perelló Torrens, en el procés obert contra ell després de la guerra.

11 SESER PÉREZ, R. “La Santíssima Sang i les Agustines”, en *El convent de les Agustines i la Santíssima Sang, 400 any de presència a Dénia*, Ajuntament de Dénia, 2005, pp. 205-210.

12 BALLESTER ARTIGUES, T. *La Segona República a Dénia (1931-1939)*, Ajuntament de Dénia, Arxiu, 2008, p. 205-208.

13 IVARS PÉREZ, J. “El convent de les Agustines i l'empremta urbana a la ciutat de Dénia”, en *el convent de les Agustines i la Santíssima Sang, 400 anys de presència a Dénia*, Ajuntament de Dénia, 2005, p. 173.

Destaca en aquesta violència l'acarnissament contra els que detentaven el poder econòmic, entre ells els propietaris i els grans propietaris. Entre els assassinats hem pogut identificar a huit persones dels considerats majors contribuents de Dénia. Cal considerar que a Dénia, l'any 1934, el 22,36% de la riquesa imposable, la controlaven tan sols el 0,60% dels contribuents de riquesa rústica¹⁴, es a dir hi havia una certa concentració de la propietat de la terra i aquests “senyorets de tota la vida” no eren vists amb bons ulls. També els industrials de la juguina, foren presa d'aquesta fúria, molt d'ells estigueren detinguts o assassinats i les seues fàbriques incautades, com la d'Enrique Sauquillo Moncho, la més important de Dénia, la qual fou incautada per la CNT-AIT i reconvertida en fàbrica de material bèl·lic.

Per últim també, cal tindre en compte la significació política dels assassinats que foren, en la major part, persones destacades i de dretes. La majoria pertanyien a la *Derecha Regional Valenciana*¹⁵ i formaven part del Comité Local de Dénia. Sabem que l'any 1932, pertanyien a la executiva de la DRV a Dénia: Rafael Bordehore Romany, president; Miguel Durà Collado, secretari; Miguel Devesa, tresorer; Abelardo Pérez, vocal, i Enrique Sauquillo, vocal. També cal fer menció en aquest apartat de Ramón Cárdenas Merle, falangista que en acabar la guerra fou tractat com a màrtir, i en reconeixement retolaren un carrer a Dénia amb el nom “Falangista Cárdenas”, l'actual carrer de l'Estació.

En relació a la classificació dels assassinats com “desafectes”, per haver intervingut de manera directa o indirecta en el moviment insurreccional contra la República, cal destacar que de les 38 persones mortes a Dénia tan sols 8 havien estat declarades desafectes al règim o enemigues del règim, pel decret del 7 d'octubre de 1936. És evident que aquestes 8 persones desafectes eren una mínima part del total de les persones mortes. Cal concloure que no tots estaven disposats a que algunes persones de dretes, malgrat no estar provada la seua implicació amb la sublevació militar, continuaren tranquil·lament a les seues cases i amb la seua posició social, professional i econòmica. Així van decidir, sense cap judici previ i fora de la llei, matar-los amb els seus propis procediments en un acte de pura i dura revenja. Eren uns moments d'incertesa amb l'odi encés per l'inici de la guerra i seria difícil que tant els sindicats com els partits polítics, pogueren prevenir les intencionalitats de tots els seus militants. Així, la violència extrema féu acte de presència i es manifestà en l'eliminació física -l'assassinat- de tots els individus que representaven la dominació secular tant en el poder econòmic, com social, així com la d'aquells que tradicionalment s'havien alineat al seu costat¹⁶.

14 Veure l'article de BALLESTER ARTIGUES, T. “La política agrària de Dénia durant la guerra civil” en la revista *Aguaites*, n. 2, 1988. Ed Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.

15 Tenim els noms del primer Comité Local de la Dreta Regional Valenciana, al fundar-se a Dénia, segons el periòdic *El Dia*, Alacant 19 de maig de 1932.

16 SIMEÓN RIERA; JD “La Cultura popular y el terror revolucionari de 1936, el cas de la ciutat de Lliria”, En la revista *Afers* n. 3 1986, Catarroja.

Lápida de Luis de Diego Carsi i el seu fill Luis de Diego Arguimbau al cementeri de Dénia. Fot. Arxiu Municipal Dénia.

Pego fou la segona població de la Marina Alta en volum de morts per la repressió violenta de guerra amb quinze víctimes. El cotxe denominat la “Pepa”, amb elements incontrolats igual que una banda armada, recorria tota la comarca de la Marina Alta i la Safor. Les persones assassinades de Pego, encara que foren tretes de les seues cases, foren trobades mortes en altres llocs, especialment a Gandia, on el 17 de setembre del 1936 mataren a huit persones. Com en altres poblacions la majoria dels assassinats es dugueren a terme en els primers mesos de la guerra. A banda d’aquests quinze assassinats se’n produïren altres, el 4 d’octubre de 1936 mataren a tres religiosos vinculats a Castells de Castells: Vicente Vaquer Peiró, Juan Tomás Tomás i Alejandro Mezquida Vaquer, morts a la partida dels Racons, un espai solitari allunyat de la població.

Com ja hem comentat, en general es tracta d’una violència difícil de controlar i de prevenir per part de les autoritats que va aprofitar aquells primers moments de buit de poder. Encara que amb algunes possibles excepcions, segons M. Orts, l’esmentat assassinat col·lectiu de huit persones de Pego a Gandia el 4 d’octubre de 1936 fa pensar en una decisió política prèvia per part de les autoritats locals o del Comitè Revolucionari de Pego¹⁷. També sembla organitzada la mort de quatre persones de Pego, el 7 d’octubre de 1936, en el trasllat de Pego a Alacant per part de “milicianos armados” per tal de ser jutjats pel Tribunal Popular. L’advocat Juan García González i els llauradors

17 ORTS MONTENEGRO, M. *La represión de guerra y posguerra en Alicante (1936-1945)*, Ed. “Instituto de Cultura Juan Gil-Albert”, Alacant, 1995, p. 181.

Àngel Sendra Ortolá, Juan Ivars Bertomeu i José Ferrando Vidal, moriren al terme del Campello, a la partida de la Coveta Fumada. Segons indiquen els documents de la Causa General, que com hem dit cal considerar amb cautela, aquestes persones foren assassinades en aquest lloc: “llevándose a cabo por votación del Comité revolucionario de Pego”¹⁸.

Monòlit del cementiri de Pego dedicat a les víctimes de la guerra civil. Fot. Arxiu Municipal de Pego.

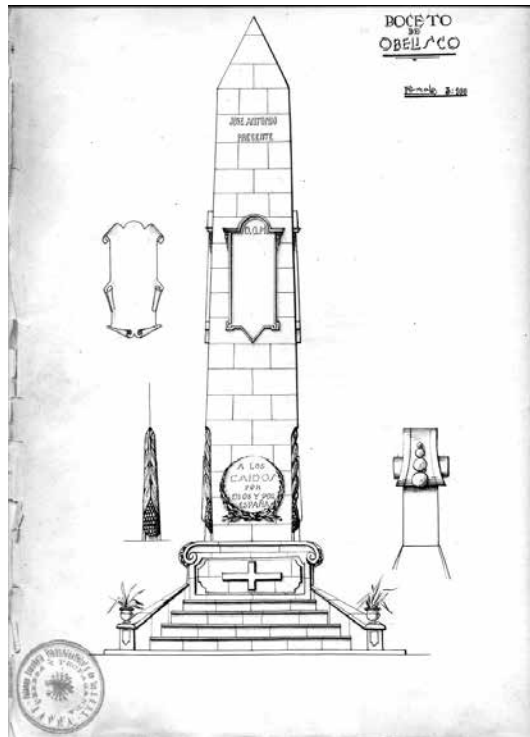
Si analitzem les accions la violència fou dirigida sobre tot contra les persones significades políticament com de dretes i especialment, com en altres poblacions, contra els membres de la *Derecha Regional Agraria* i el clero. Dels assassinats a Pego, 12 eren de la DRA i 8 eren religiosos, dels quals 3 pertanyien també a la DRA.

És important destacar que, com hem vist que passava també a Dénia, sols 7 persones de les 15 assassinades de Pego, havien sigut declarades desafectes o enemics del règim republicà pel decret del 7 d'octubre de 1936, d'un total de 84. Queda així clar que per damunt de la classificació oficial de desafecte o enemic, la repressió coneguda com: “el terror rojo”, va tindre un gran fons de revenja i

¹⁸ AHNM, Causa General, lligal 1.396. Cal tindre en compte en tot moment que la documentació utilitzada ha estat la de la Causa General, per tant el llenguatge i els fets estan tractats des del punt de vista de les autoritats franquistes, que foren les que ompliren els impresos que generaren aquesta documentació.

odi contra aquelles persones que, malgrat no estar considerades enemigues de la República, encarnaven a la tradicional societat de dretes benestant.

De **Xàbia** o relacionades amb aquesta població serien assassinades nou persones, de les quals tres eren religiosos: Guillermo Català Bas, mort a l'agost del 1936 a Oliva; Jaime Andrada Salvador i Juan Andrada Salvador, ambdós “de derechas y tradicionalistas”, morts el 25 d'octubre al terme de Teulada.

Projecte de monòlit per a los “caídos” de Xàbia que no es va arribar a construir. Arxiu Municipal de Xàbia.

La resta dels assassinats a Xàbia foren els propietaris Gabriel Bañuls Montaner i Juan Ramos Morand “de derechas”, morts el 6 d'octubre del 1936 al terme de Jesús Pobre. Altre propietari, Gaspar Salvador Català, “de derechas” va aparèixer mort el 18 d'octubre al terme de Pedreguer. Un advocat, Carlos Benimeli Bañuls, fou mort el 5 de gener del 1937, també era “de derechas” i trobaren el seu cos a Llíber. Un llaurador, Pedro Chorro Bas, “de falange”, fou mort el 6 d'octubre del 1936 dins de Xàbia al carrer San Joaquín. Un estudiant de 19 anys, Vicente Tena Jovani “de falange”, fou mort el 6 d'octubre del 1936, el seu cos aparegué a Teulada, en la carretera.

En relació a les religioses de Xàbia, les 16 monges agustines, com les del convent de Dénia, eixiren de la clausura al maig del 1931 però tornaren de

seguida i romangueren a la població durant tota la República fins que s'inicia la guerra. Segons manifestacions de les mateixes monges, fou aquest l'únic convent de clausura que va restar ocupat a la província d'Alacant, i segons declaren les precaucions que prengueren fou que “De noche nos quedábamos en pie turnando las hermanas para avisar a la comunidad en caso de incendio u otra barbaridad de los revolucionarios”.

El 24 de juliol del 1936, a les dues de la vesprada, abandonaren el convent i es refugiaren en diferents cases particulars i partiren després cadascuna al seu poble. Segons les declaracions de les religioses:

A los dos días de salida la comunidad les dieron permiso para entrar al convento y sacar cuanto en él había, que fue realizado por al Rvda Madre acompañada por tres hermanas, y siempre custodiadas por la chusma revolucionaria que iban armados con fusiles y escopetas, iban depositándolo cuanto sacaban en casa de la mandadera, pero después de unos días, todo fue incendiado y vuelto en un montón de ruinas en altas horas de la noche en medio de la plaza en una grande hoguera, en la cual alrededor de ella bailaban y danzaban como demonios enfurecidos y a lo que los buenos hijos de Jávea contemplaban atemorizados y llorosos detrás de los cristales de sus balcones ¹⁹.

A la vila d'**Ondara**, com en altres poblacions, després de la sublevació militar es va crear un buit de poder que fou aprofitat per membres de sindicats i alguns dirigents d'esquerres per a establir al front del municipi una gestora municipal. A Ondara l'activitat política es va caracteritzar pels enfrontaments i tensions entre els diversos grups polítics que composaven l'organisme municipal. Després d'uns primers mesos de desconcert polític amb la gestora, el Governador Civil de la província va ordenar la constitució d'un Consell Municipal format per onze membres. Aquest consell estava presidit per José Moll Arbona del Partit Comunista d'Espanya -PCE- el qual va ocupar el càrrec entre octubre del 1936 i abril del 1937, quan fou destituït i substituït per Antonio Doménech Mut del Partit Republicà Radical.

Con en altres poblacions en ser declarada la guerra, de manera immediata, es constituï el *Comité de Incautación de Fincas Rústicas* per tal d'administrar les terres dels terratinents i simpatitzants dels militars golpistes. A Ondara en agost del 1936 la Comissió Gestora decretà la incautació de les terres dels majors propietaris, la majoria residents fora d'Ondara: María Morant, ex-marquesa de Valero de Palma; Nicolás Merle, Francisco Merle, Luís Santonja, Francisco Vavent, Álvaro Coloma i a més es confiscaren les propietats patrimonials de l'església d'Ondara²⁰.

Els assassinats a Ondara començaren el mes de setembre del 1936 contra el clero i persones significades per la seua ideologia de dretes. El 12 de setembre

19 BALLESTER ARTIGUES, T. *La Segona República a la Marina Alta*. Ed. “Instituto de Cultura Juan Gil-Albert”, 1997, p. 299.

20 *Una ciudad de la retaguardia durante la guerra civil española: Ondara 1936-1939*. Treball de curs de l'IES d'Ondara, sense any, mecanoscrit inèdit, dirigit per Eduard Frasset Faus, p. 6 i 17.

mataren dos rectors al terme municipal de Gata, foren Fernando Ciscar Climent que era rector a Guadassuar, i Fernando Verdú Ciscar, “vicario de la catedral de Játiva (sic)”. Uns dies més tard, el 23 de setembre, mataren altres dues persones d'Ondara al terme d'Oliva, el rector Rafael Gómez Pérez, “de la Derecha Regional Agraria”, que era professor en el col·legi d'Alcoi, i el seu germà, José Gómez Pérez, procurador de contribucions i també soci de la

Monument al cementeri d'Ondara amb la dedicatòria:
 “Mausoleo dedicado a los caidos por Dios y España, por nosotros y nuestra sangre vertida, el espíritu de la raza hispana hablará. Ondara, I-XI-939”. Fot. Arxiu Municipal Dénia.

DRA. Però la data més significativa fou el 4 d'octubre del 1936 quan foren assassinades sis persones d'Ondara, la majoria pares i fills, morts al terme municipal de Benissa: Pablo Doménech Sánchez, “propietario y vicepresidente de la Derecha Regional Agraria, expresidente del sindicato de riegos y concejal de la monarquía”, i el seu fill, Vicente Doménech Dómenech, industrial, vicepresident de la Joventut de la DRA “cooperante con Falange Española que comenzaba a actuar”; Antonio Vicens Tomás, corredor de finques i soci de la DRA, i el seu fill, Antonio Vicens Ballester, llaurador, vocal de la Joventut de la

DRA; Bautista Giménez Sánchez, propietari, secretari de la DRA, expressident del sindicat de regs i de la comunitat de regants, regidor conservador durant la monarquia, i el seu fill, Salvador Giménez Gil, comerciant, tresorer de les Joventuts de la DRA “cooperante con Falange Española”. D’alguns d’aquests assassinats la documentació de la Causa General dona més detalls, així sobre Antonio Vicens Tomás diu: “Huyó herido y se escondió encima de un algarrobo, al descubrirlo le dispararon hasta que cayó”, o sobre l’esmentat Bautista Giménez Sánchez:

al dispararle con los otros cinco, cayó pero más tarde se recuperó, huyendo a pie desde Benisa hasta Pedreguer donde unos milicianos que hacían guardia lo detuvieron entregándolo al comité de Ondara, que lo asesinó por segunda vez en la carretera de Gata a Jávea²¹.

A **Pedreguer**²², foren assassinats tres veïns el dia 30 d’agost de 1936 al terme municipal del Verger, prop de la via del ferrocarril. Els morts foren Augusto Villalonga, notari de Pedreguer que tenia en aquells moments 65 anys, i els rectors Salvador Ferrandis Seguí, de 56 anys, i José Martí Salvà, de 50 anys. Per la documentació franquista sabem que els dos rectors varen estar assassinats per un dels cotxes denominats “la Pepa” de València, juntament amb la qual estava el veí de Pedreguer Juan Fornés Llorens. Els dos sacerdots, segons la majoria dels testimonis orals, estaven considerats com unes bones persones que ajudaven molt als necessitats, i per aquest motiu varen romandre a les seves cases sense amagar-se ni tindre cap vigilància, per creure que les seues vides no corrien perill. Motiu pel qual el rector Salvador Ferrandis va continuar efectuant baptismes fins el 21 de juliol i enterraments catòlics fins l’1 d’agost del 1936, data de la destrucció de l’església, sense que ell o cap persona foren molestats.

Mesos més tard, el 6 de novembre del 1936, també fou assassinat el coadjutor de la Llosa, Vicente Ballester Gil de 64 anys, que havia sigut rector a Senija. El rector era natural de Pedreguer i fou assassinat al terme municipal de Sagra, per tres veïns de Pedreguer, dos d’ells en acabar la guerra serien afusellats al cementeri de Dénia i el tercer se’n va anar a Rússia.

Per la Causa General, tenim constància de diferents rectors assassinats a la Marina. Natural de **Benidoleig**, Vicente Ballester Far, catalogat en la documentació franquista com “de extrema derecha”, fou rector del convent de les Agustines de Xàbia i va morir el 27 de setembre del 1936 a la carretera d’Alacant al terme municipal de Benissa, per ferides en el crani. Segons la documentació de la Causa General foren els del comité de la CNT de Xàbia els que anaren a buscar-lo a Benidoleig on estava amagat. També fou assassinat

21 BALLESTER ARTIGUES, T. *La Segona República a la Marina Alta*. Tesi doctoral. Universitat d’Alacant, 1995.

22 BALLESTER ARTIGUES, T. *La Segona República a Pedreguer*, Ajuntament de Pedreguer, IECMA, 1994, p.147-151.

Plácido/Miguel García Gilabert de **Benitatxell**, frare franciscà director del col·legi d'Ontinyent que el 15 d'agost de 1936 va aparèixer mort a la Plana de Xàbia. Sobre la difícil situació del clero a la comarca, el vicari Joan Antoni Bolufer Devesa, home vital i treballador, en les seues Memòries dona nombroses dades sobre la seua experiència. Natural de Benitatxell, el vicari Joan Antoni Bolufer estava, segons les seues paraules, molt a gust a Ondara on residia a la casa abadia, però l'esclat de la guerra canvia la situació i davant el possible perill per a la seua vida decidí tornar al seu poble, on es refugià a casa de la família i on visqué diverses peripècies:

Encerraron [a la presó de Benitatxell] a D. Vicente Borrell que estaba de cura en Jesús Pobre y le hacían guardia los milicianos, escopeta en mano, y como estaba solo en la cárcel mandó recado para que yo fuese también a hacerle compañía, creyendo que allí estaríamos seguros. Lo haría con buena intención pero a mí me fastidió, porque si llegan a venir los milicianos de Dénia en la semana que estuvimos en la cárcel, nos hubieran cogido como dos pajaritos en la jaula (...) cuando nos dieron libertad ...D. Vicente se fue a la casita de campo de su sobrina, y yo a la mía (...) [Un día l'avisen] Han matado a D. Vicente Borrel [els milicians de Dénia vingueren pel sacerdot Borrell per ser vicari de Jesús Pobre i entrar dins de la seua jurisdicció. D. Vicente Borrell no va arribar a Dénia, ja estava sentenciat d'abans i l'assassinaren el 2 de setembre de 1936 a la Garganta, entre Teulada i Gata].

(...) A medida que iba pasando el tiempo, parecía que iba apaciguándose la situación, pues ya no había tantas matanzas y yo me dedicaba a trabajar el campo. Un día vinieron milicianos de Dénia y se pusieron en contacto con el comité de este pueblo y dijeron: “de aquí hemos matado a dos clérigos, pero nos hemos enterado que aún queda uno”-que era yo- y el comité de ésta les contestó: “Sí que es verdad que queda uno, pero este es un trabajador que se levanta de buena mañana y trabaja todos los días en el campo como un negro”. Y los milicianos dijeron: “Pues si trabaja, que trabaje” Y así era la verdad²³.

El vicari Joan Antoni Bolufer acabà la guerra amb un poc de por, però sense novetat, dedicat amb discreció a les tasques agrícoles com un llaurador més. Els del comitè de Benitatxell i la “Pepa” de Dénia el deixaren tranquil; fins i tot, com ell conta, els del comitè d'Ondara es portaren bé amb ell, perquè li feren un salconduit per a anar a Benitatxell sense problemes i a més li permeteren tornar a Ondara a recollir els mobles i materials de la casa abadia. Més enllà de la sort, l'explicació cal buscar-la sobre tot en el fet que el vicari Joan Antoni Bolufer era un religiós senzill i sobre tot discret que mai havia tingut una militància declarada a favor de les dretes, ni s'havia manifestat a favor dels militars insurrectes.

De la població de **Gata** no va morir cap persona durant la repressió de guerra en la Marina Alta perquè el propi comitè local no permetia l'entrada

23 BOLUFER DEVESA, J.A. *Autobiografía curiosa i diversa del vicari Joan Antoni*, a cura de Josep Buigues Colomer, Ajuntament de Benitatxell, 2016, p. 101-107.

del vehicle criminal, però al seu terme municipal, a les partides de la Garganta o a la de Planes, apareguren assassinades un total de 8 persones, mortes per arma de foc, entre setembre i octubre del 1936. Entre elles els religiosos: Diego Llorca Llopis d'Oliva i fra Andrés Ivars Cardona de Benissa. També sabem que en la repressió de guerra va morir un religiós fill de Gata, fra David Mulet Monfort, era franciscà llec, cuiner a un convent de l'orde, el qual va ser assassinat a Terol i posteriorment soterrat al Valle de los Caidos. En residir i morir fora de la Marina Alta no l'hem inclòs en la taula de l'annex²⁴.

Del **Verger** foren assassinades quatre persones: José Maria López Ferrándiz i Antonio López Ferrándiz, propietaris que pertanyien a la DRV i havien ocupat l'alcaldia durant la monarquia, els mataren el 22 d'agost del 1936 al terme municipal d'Altea. Altre propietari, Perfecto Femenia Perelló, del "partido conservador" fou trobat al mateix lloc. També el rector Alejandro Mas Ginestar fou assassinat a la partida del Palmar de Dénia. A banda al terme del Verger entre agost i setembre del 1936 apareguren 14 cadàvers tots assassinats amb arma de foc.

Segons la Causa General al poble d'**Alcanalí** l'assassinat del mestre Rafael Mora "lo llevo a cabo un grupo que actuaba los primeros meses de la revolución por el distrito de Dénia, entre los cuales se encontraba el conocido con el apodo de *Aguela* del Verger"²⁵.

Del poble de **Parcent** foren assassinades tres persones el dia 9 d'octubre del 1936 al terme d'Oliva: Joaquin Pérez Rodríguez, que havia estat alcalde en diverses èpoques; Juan Bautista Moll Mora, llaurador que havia ocupat el càrrec d'alcalde i recaptador, i el rector Felipe Pérez Pérez.

A **Sagra**, el 29 d'agost del 1936, foren assassinats per escopeta amb perdigons: Miguel Escrivà Pellicer "propietario de derechos", i Vicente Ramis Escrivà "maestro de derechos", els trobaren a la penya de l'Aixam, on també va aparèixer el 6 de setembre el rector Vicente Ballester Gil.

A la **Vall de Gallinera** foren assassinats el 19 d'agost del 1936, el propietari Agustí Cebrià Camps "de derechos (...) habia sido alcalde", i el "labrador de derechos" Pascual Sapena Alemany, als dos els trobaren a la serra Ombría. Segons la documentació franquista: "los dos asesinatos son adjudicados a un grupo de milicianos rojos de los pueblos limítrofes que habian dado batidas por estos pueblos". També a la Vall de Gallinera es portaren a cap dues detencions de veïns d'Oliva que acabaren en mort. El 20 d'agost del 1936, Joaquin Alemany Alemany, resident accidental a la Vall de Gallinera, va ser detingut per:

24 Informació facilitada per Antoni Monfort Mulet, de Gata, parent de la víctima.

25 RIERA. J., Almuzara, 2016. "Aguela" era membre de "la Pepa" del Verger i seria afussellat en acabar la guerra, p. 73.

un grupo de milicianos rojos de la Vall que lo hirieron gravemente deteniéndolo juntamente con sus dos hijos Joaquin y Francisco Alemany Navarro, todos fueron conducidos a Alicante, donde el primero murió en el hospital y los dos hijos fueron más tarde trasladados a una cárcel de Valencia donde fueron asesinados.

El 9 de setembre de 1936 Blas Navarro Sendra va córrer la mateixa sort, el conduïren a Oliva “donde fue a las pocas horas barbaramente martirizado, hasta producirle la muerte”²⁶.

Del poble de **Sanet** assassinaren el 29 de setembre del 1936 al que era rector de Parcent i veí de Sanet, José Andrés Llompart Ferrer. Segons la Causa General:

los autores fueron los del comité de Vergel, pero el inductor había sido el caudillo rojo del pueblo José Mengual Moll, (...) la víctima antes de subir al coche macabro pasó por el comité de Sanet a presencia del caudillo José Mengual, finalmente fue asesinado en la carretera de Pedreguer a Gata, con escopeta de caza²⁷.

A **Benissa**, el 20 d'agost de 1936 fou assassinat a la partida de Benimarraig el propietari Antonio Bertomeu Cabrera “de derechas”. Uns dies més tard, el 4 de setembre, foren assassinats tres religiosos: Zacarías Ivars Castells, franciscà “de derechas”, del qual trobaren el cos a la carretera, en el terme de Calp; el rector de Calp, Francisco Sendra Ivars i el vicari Diego Llorca Llopis, als que trobaren a la carretera al terme de Teulada.

A la població de **Calp** foren morts al setembre del 1936 a la Garganta, el secretari de l'Ajuntament Francisco Zaragoza Tur i el propietari d'Acció Popular Miguel Roselló Ivars.

La repressió de guerra, els detinguts jutjats pels Tribunals Populars d'Alacant

Les persones amb més significació política, per ser declaradament de dretes, foren detingudes en els primers dies de la sublevació militar i traslladades a Alacant on foren jutjades, fet que en general les va lliurar de ser víctimes del ja esmentat “terror revolucionari”. Cal dir que els judicis eren públics i apareixien relatats amb tots els detalls a la premsa d'Alacant, hi havia testimonis de les diferents parts que eren citats a declarar i si no compareixien havien de pagar una multa, i a banda del fiscal, també existien advocats defensors. Tot açò aportava a aquests judicis, en general, un bon nivell de rigor i segons vorem les penes imposades, si considerem que era en temps de guerra, resulten lleus.

Pego fou la població de la Marina Alta on més persones foren detingudes, amb un total de 23 persones, que foren jutjades en dos judicis a partir de febrer 26 BALLESTER ARTIGUES, T. *La Segona República a la Marina Alta*. Tesi doctoral. Universitat d'Alacant, 1995.

27 BALLESTER ARTIGUES, T. *La Segona República a la Marina Alta*. Tesi doctoral. Universitat d'Alacant, 1995.

de 1937, amb un primer judici per a 10 encausats i un segon per als 13 restants. Cal destacar per als detinguts de Pego el cas terrible de les tres persones mortes al Campello quan eren traslladades a Alacant per a ser jutjades. A Dénia el Comitè d'Enllaç detingué a 21 persones que serien jutjades pel Tribunal popular a Alacant a partir del 14 de febrer del 1937, de les quals 10 havien estat declarats desafectes al règim republicà²⁸. De Pedreguer foren detingudes 15 persones, 6 d'elles jutjades el dies 9 i 10 d'abril del 1937.

Totes aquestes persones, considerades com “desafectes”, foren jutjades pels Tribunals Populars d'Alacant i la desafecció, en temps de guerra, es va convertir, segons G. Sánchez, en un fet o sentiment que sense ser delictes era penat amb la privació de la llibertat, normalment en un camp de treball, i de vegades amb fortes multes²⁹. Foren declarats desafectes al règim tots aquells que presumptament havien tingut alguna cosa a veure amb l'alçament militar.

En el decret del 7 d'octubre del 1936, que tractava dels desafectes, s'especificava que la junta qualificadora municipal havia d'emetre informes de tots aquells que suposadament eren enemics del règim republicà. Les juntes a nivell local van tenir molts problemes de constitució i en algunes poblacions, com a Dénia, sabem que el mes de febrer de 1937 encara no s'havia creat i així a Dénia es va retardar tot allò que depenia del dictamen de la junta, como ara les expropiacions dels qui eren declarats facciosos³⁰. En molts casos els desafectes eren persones emparentades entre sí, ja que són famílies senceres o matrimonis amb fills i filles. Per altra banda, no tots els que foren declarats desafectes estigueren d'acord amb aquest qualificatiu i formularen diferents queixes³¹.

Els pobles on es declararen desafectes son els següents³²:

- 108 persones de Dénia.	- 14 persones de Parcent.
- 84 persones de Pego ³³ .	- 13 persones de Xàbia.
- 18 persones del Verger.	- 9 persones d'Ondara.
- 15 persones de Pedreguer.	- 2 persones de Benissa.
- 14 persones de Calp.	- 1 persona del Ràfol ³⁴ .

28 Arxiu Històric Nacional de Salamanca, Secció Guerra Civil, AHNSGC, lligall 106.

29 SÁNCHEZ RECIO, G. 1991, p. 161.

30 AMD, lligall 214.

31 Vegueu la constitució de la junta qualificadora i alguns exemples de queixes de Pedreguer en BALLESTER ARTIGUES, T. 1994, p. 157-160.

32 Tota la documentació dels desafectes està treta del AHNSGC, lligall 106.

33 Gaceta de la República, 20 de maig i 23 i 24 de juny del 1937.

34 Segons el llibre-índex de les persones desafectes en diferents localitats de la província. AHNSGC, lligall 108.

En principi els desafectes eren als que havien d'anar als tribunals populars, però molts d'ells desaparegueren i per tant no tots foren jutjats. Per altra banda, molts dels que havien passat pels tribunals populars no estaven declarats com desafectes, per exemple de Pego sols 3 dels jutjats estaven catalogats com desafecte al règim i del total de Dénia només en foren jutjats 10 dels desafectes. Aquestes xifres són significatives si tenim en compte que sols un dels tres de Pego fou condemnat a dos anys de presó i els altres dos a 6 mesos de presó, i de Dénia sols 3 d'aquests desafectes foren condemnats a internament en un camp de treball. Segons G. Sánchez, el nombre d'absolucions fou molt elevat³⁵. Tot açò ens porta a deduir que les persones jutjades a Alacant no foren precisament els grans propietaris o industrials enemics del règim, aquests ja haurien fugit en veure que el moviment subversiu no havia triomfat i que les seues vides corrien perill. Coneixem la declaració de Fernando Sauquillo Fuster, propietari d'una fàbrica de joguets de Dénia, que en acabar la guerra va manifestar:

Frente al asesinato por las hordas rojas de mi padre Enrique Sauquillo Moncho, y su persecución durante el dominio rojo en el que la CNT-FAI se apoderó de su fábrica (...), habiendo tenido que huir (...), permaneciendo fuera de esta población hasta la liberación por las fuerzas del Glorioso Ejército Nacional³⁶.

Els enemics declarats del règim republicà fugiren i s'amagaren, així que al final només foren jutjats els dirigents polítics, els religiosos i els llauradors simpatitzants de les dretes, uns grups socials, que podem dir, estaven al servei d'aquells més poderosos als que no pogueren trobar ni jutjar.

Per l'interés que suposa reproduïm un informe emés sobre un afiliat de les Joventuts Socialistes Unificades, que va participar en la detenció i trasllat a Alacant d'alguns detinguts:

J.M.M. miliciano armado, actuó en registros, gran propagandista y exaltado partidario del marxismo. Este individuo con motivo del traslado de los primeros presos a Alicante la noche del 16 de agosto de 1936, cuando M.D.P. Se despedía de su esposa desde el camión grito ¡Fuego! Es peligrosísimo. Les acompañó armado de fusil hasta el Reformatorio como hombre de confianza de los asesinos³⁷.

Dels judicis pels quals passaren els detinguts, el Tribunal Popular d'Alacant va considerar només culpables a 5 persones de Dénia, que foren condemnades a 12 i 6 anys d'internament en un camp de treball³⁸. La resta són absolts. No hi ha cap condemna a mort, i per tant cal destacar que els judicis per la seua publicitat i per la gran quantitat de consideracions, que varen tenir en

35 SÁNCHEZ RECIO, G. 1991, p. 152.

36 AMD, lligall 849, 1939-08-29. Cal tindre en compte que Enrique Sauquillo pertanyia a la DRV i a la seua junta directiva en constituir-se a Dénia l'any 1932 segons consta en: El Día. Alacant 19 de maig de 1932.

37 AMD lligall 216, informe emés per l'alcaldia el 18 d'agost de 1939.

38 *Bandera Roja*, Alacant, 14-17-18 de febrer de 1937.

compte a l'hora d'escoltar les declaracions dels diferents testimonis, foren justs amb les seues condemnes. Recordem que eren judicis contra persones considerades enemigues i sobre tot que era durant el temps de guerra. La major part dels jutjats tornaren a les seues cases després de passar mig any a la presó. Altres passaren al camp nacional. Com es pot veure en el testimoni d'un dels detinguts:

Muy señor mío: me alegraré que a la llegada de esta carta a su poder se halle disfrutando de buena salud, yo recién pasado del campo rojo me encuentro sin novedad.

Le extrañará a usted por supuesto, el recibir una carta de un desconocido, pues bien, yo soy de un pueblo que se llama Pedreguer, al estallar el movimiento me detuvieron siendo trasladado al castillo de Santa Bárbara de Alicante, de allí al Reformatorio de adultos, el día 9 de abril, después de algunos meses fui juzgado por el tribunal popular de Alicante condenándome a un año, durante mi encierro he estado con José María Ruiz Pérez Aguila, esposo de mi prima María Jorro Costa, que vive en la calle Sagasta 56, después de cumplir mi condena fui puesto en libertad estando algunos días en casa de mi prima María, durante los cuales le comuniqué mi propósito de pasarme en cuanto pudiera, como así le he hecho, a esto me dijo mi prima que cuando me pasara me presentara a usted (...); como no tengo nadie en esta parte para que informen de mi, espero que usted que conoce a mi prima y mi actuación por al FE de las JONS informe de mi³⁹.

Entre les persones de Pego jutjades pel Tribunal Popular d'Alacant no hem constatat cap condemna a mort, tot el contrari, molts d'ells foren absolts i altre tingueren penes molt reduïdes de sis mesos de presó. En descomptar el temps que ja portaven tancats, des de juliol de 1936 a febrer de 1937, que fou quan es celebraren els judicis, la major part d'ells foren alliberats de forma immediata després de celebrar el judici. Destacarem alguns dels detalls de la celebració dels judicis per conèixer millor la personalitat dels detinguts. Les acusacions formulades pel fiscal, contra els processats **de Pego**, foren en termes generals:

Que eran conocedores del movimiento insurreccional que prepararon mediante reuniones celebradas a este fin, elementos francamente hostiles a la república, no pudieron secundar el movimiento al sentirlo fracasado, (...) considera a los procesados incurso en el delito de conspiración para la rebelión militar fascista.

Tot açò és desmentit durant el judici pels acusats amb les seues declaracions, i rotundament neguen:

Haber pertenecido a ningún partido político, así como haber estado en relación con los elementos fascistas, conocer el movimiento, ni haber intervenido directa, ni indirectamente en el mismo.

Alguns fins i tot neguen conèixer Juan Torres Sala, cosa molt improbable.

39 Arxiu privat de Giménez T. de Pedreguer. Carta tramesa per J.P.P. de Pedreguer a Pedro Lorca.

Entre els acusats de Pego que al·leguen tindre filiació política o sindical de dretes tenim a Enrique Sendra Camps, que no nega haver format part de la Joventut de DRV, però sí rebutja “haber formado grupos o brigadas de tiradores, así como que tenía armas y porras”. Aquest és un dels personatges que apareixia en una fotografia, que posseïa el fiscal, realitzada en una finca de Juan Torres Sala l’any 1935. Segons l’acusat E. Sendra fou:

A raíz de unas mejoras para el pueblo relacionadas con cierto consorcio sobre arroz, asistiendo a una especie de ágape, en el que tributó al mencionado señor, entonces diputado, el homenaje merecido, afirmando que en la fotografía aparecen elementos de todas las ideologías políticas.

A la pregunta de perquè apareixen saludant, juntament amb altres assistents, amb la mà al pit, el processat contesta “que era por testimoniarle su agradecimiento de todo corazón”, referint-se a Torres Sala. Altre encausat, Andrés Sastre Escrivà, no negà haver sigut soci del Casino Unió Agrícola i en ser interrogat declarà que ignorava la finalitat de l’entitat i quins eren els seus directius; també pareix en la mateixa fotografia junt amb Torres Sala. Respecte a la salutació amb el braç creuat sobre el pit, va contestar que era la salutació de la DRA. Altre jutjat veí de Pego, Vicente Nadal, afirma pertànyer a la DRV, per creure que era un partit republicà. José Sendra Canet, ratifica haver estat en la DRV i amb anterioritat en el partit radical, i també va assistir a l’homenatge de Juan Torres Sala, però rebutja, com els anteriors, la participació en els fets del moviment insurreccional contra la República.

Els testimonis de l’acusació afirmaren tot el contrari del que deien els encausats, foren generalment regidors de l’Ajuntament de Pego els que més testificaren i la resta de testimonis de Pego, triats per sorteig, pràcticament no digueren res significatiu. Així un regidor d’Izquierda Republicana, que havia estat des de febrer del 1936 en el Front Popular, i l’any 1937, pertanyia al Comité Popular Antifeixista de Pego, va manifestar que per a jutjar les activitats polítiques dels processats, renovava les acusacions escrites de l’informe enviat al tribunal des de l’Ajuntament. A més afegia que coneixia als acusats, i eren elements enemics de la República, que la Derecha Regional Valenciana -DRV- i el Círculo Unión Agrícola, es podien considerar la mateixa cosa, que els processats eren enemics de la classe treballadora i que amenaçaren i perseguiren els elements d’esquerres. Que a casa de Rafael Miralles, es feien reunions de tipus reaccionari, i a Andrés Sastre se li va trobar una pistola i insígnies de la DRV.

També va anar a declarar l’alcalde de Pego, Aquilino Barrachina, que va dir: Los encartados desde febrero vienen realizando actividades de tipo reaccionario, más bien fascista, y de persecución a los elementos izquierdistas, debido a que siempre en Pego han predominado las derechas. Que de haber triunfado el movimiento en Valencia o pueblos cercanos, estima que los procesados, se hubieran lanzado a la calle a unirse a la sublevación fascista.

José Alarcón, regidor del Partit Socialista -PS- i secretari general de la Casa del Poble de Pego, va manifestar:

He estado procesado 21 vez, por delitos sociales y políticos. Que los procesados son pistoleros a sueldo del fascismo señoril, así como provocadores constantes de los elementos izquierdistas, llegando incluso a formular anónimos contra los mismos, hasta el punto de que a él se le han enviado 8 de estos amenazadores. Añade que la DRV hacía en Pego las veces de Falange Española, supliendo a esta organización con ventaja en cuanto a persecución de la República se refiere llevada a términos inconcebibles. Se reunían con frecuencia los procesados con otros elementos hostiles a la República, deduciendo que en dichas reuniones se tramaba la conspiración contra el legítimo poder. Añade que lo de las fotografías fue a raíz de una farsa política de tipo reaccionario, en la que dichos elementos quisieron aparecer como salvadores del pueblo de Pego, que aparecen saludando al modo fascista, que es el saludo empleado en Pego contra la clase trabajadora.

Aquest primer judici contra els 10 processats de Pego, va durar 3 dies, i va acabar amb les conclusions del fiscal, que va considerar que els processats eren persones enemigues de la República i que coneixien la preparació del moviment feixista, dedicant-se a ajudar en tot el que podien a la seua preparació. La defensa va estimar que els fets que se'ls imputaven als seus defensats eren incerts i, per tant, procedia l'absolució dels processats. La demanda del fiscal fou de pena de 6 mesos i un dia, a excepció d'un dels acusats per al qual sol·licitava l'absolució, el tribunal va dictar sentència d'acord amb la petició fiscal ⁴⁰.

El segon judici, ara contra 13 processats de Pego, es realitzà els dies 20 i 21 de febrer del 1937. Entre els acusats estava Eduardo Sendra Guitard, alcalde de Pego del bienni negre membre de la Derecha Regional Agrária -DRA-, també estaven processats: Manuel Pons Alcover, comptable de la DRA; Leocricio Sendra Sendra, president de la Joventut de la DRA; Vicente Pérez Bañó, president del Sindicat Catòlic; Juan Bautista Aparisi, impressor i director del periòdic *El Eco de la Marina*, i els afiliats a la DRA Eduardo Mengual Sendra, José García Bañuls i Carlos Sala. De nou en aquest judici es cridà a testificar a l'alcalde Aquilino Barrachina, que va dir:

Eduardo Sendra Guitart era enemigo manifiesto del régimen republicano, (...) cuando este procesado estaba de alcalde accidental decía a los obreros que no daría trabajo más que a los que pertenecían al Sindicato Católico. (...) todos los procesados son capaces de empuñar las armas contra el régimen actual de haber tenido oportunidad.

Finalment, quedaren en llibertat tres dels tretze processats, la resta foren condemnats a sis mesos de presó menor i José Alemany i Vicente Pérez a dos anys d'internament en un camp de treball ⁴¹.

40 Per seguir aquest judici hem utilitzat la premsa: *Bandera Roja* d'Alacant, del dies 9, 10 i 11 de febrer de 1937, i *El Día* d'Alacant, del 8 de febrer de 1937.

41 *Bandera Roja* d'Alacant, dies 20 i 21 de febrer del 1937.

A **Dénia**, com hem dit, el Comitè d'Enllaç detingué a 21 persones que serien jutjades pel Tribunal Popular a Alacant a partir del 14 de febrer del 1937. Entre els processats trobem al vicepresident a Dénia de la Dreta Regional Valenciana -DRV-, l'any 1932, José Antonio Colomer Ferrer; al president de la Junta del Districte de Dénia del Partit Tradicionalista, l'any 1933, Juan Devesa Giménez; i al cap de la Falange de Dénia abans d'esclatar la guerra civil, Luís Devesa Giménez⁴². També foren acusats Sebastián Agulles Simó, Ricardo Aracil Ferrando, Roque Belda Garay, Rafael Bordehore Moreno, José Campos García, Pedro Cardona Gonzalo, Miguel Català Miserach, Nicolás Esquerdo Cheli, Rafael Ferrando Sancho, Vicente Grimalt Mengual, Nicolás Merle Morand, José Palmer Bonet i Antonio Ronda Marco.

En els judicis es corrobora que la nit del 18 de juliol de 1936 es va notar una eferescència i agitació inusitada en el local de la Derecha Regional Agrària -DRA- de Dénia; cal tindre en compte que abans de la sublevació militar la representació màxima de la Dreta Regional Valenciana a Dénia, era la Dreta Regional Agrària. Les acusacions foren el “ser enemigos del Régimen Republicano y haber propagado entre los vecinos de Dénia la necesidad de alzarse en armas contra el Régimen Republicano, ayudando con su constante actuación a la intranquilidad pública”. També a alguns se'ls acusava d'haver celebrat diverses reunions encaminades a preparar la rebel·lió, acordant els mitjans per a fer-se amos del poble i entregar-lo a les forces faccioses⁴³. En general els processats eren considerats “elementos peligrosos y reaccionarios activos, propagandistas que habían celebrado reuniones preparatorias de la sublevación, cometiendo los delitos de excitación y conspiración por la rebelión militar”. Totes aquestes acusacions són desmentides durant el juí pels acusats amb les seues declaracions i, rotundament, neguen haver participat en els fets dels quals se'ls acusa: “Los procesados no saben a qué es debido el caso de estar detenidos. Entre los procesados se encuentran tres sacerdotes a quienes se ocupó banderas monárquicas halladas en la iglesia”.

L'acusació més generalitzada pels detinguts de Dénia fou “haber sido elementos de derechas”, i altres en concret “haber pertenecido a la Derecha Regional Agrària, la DRA” -com Roque Belda-, i a les Joventuts Catòliques. Altres tenen càrrecs més específics com ser pistolers a sou⁴⁴.

En declarar els testimonis diuen:

Los procesados tenían actividades antirrepublicanas, de derechistas exaltados, el cura Pedro Cardona, utilizaba el púlpito y la Iglesia como centro activo de sus propagandas contra el régimen republicano. Celebraron varias reuniones y fueron en todo momento incondicionales reaccionarios.

42 AHNSGC, lligall 106.

43 *El Día*, Alacant, 15 de febrer de 1937.

44 Informacions extretes del periòdic *Bandera Roja*, 14-02-1937, 17-02-1937, 18-02-1937.

Que en los primeros días de la sublevación militar fascista los procesados hermanos Devesa y Roque Belda estuvieron reunidos en casa de un tal Prada, notario de Dénia, desde las 12 hasta las 2 de la madrugada (...) Roque Belda pertenecía a la DRA estando afiliado a este partido, pues el testigo ha visto talonarios en que figuraba su nombre.

Manuel Camarena, conseller de l'Ajuntament de Dénia, ratifica el document que havia presentat el Consell Municipal en el qual s'acusava els processats de realitzar activitats encaminades a derrocar el règim, per a implantar-ne un altre de tipus feixista, així manifestava que la nit del 18 de juliol de 1936:

Se notó una efervescencia y agitación inusitada en el local de la DRA y desde luego estima que de haber podido se hubieran lanzado a la calle a empuñar las armas contra el pueblo.

Un altre testimoni diu que:

Los procesados son derechistas y que formaron grupitos expectantes en el día anterior al movimiento subversivo. Entrega al fiscal algunos apuntes y documentos hallados a los procesados en un registro que se verificó en sus domicilios, entre otros figuran algunos recibos de las Juventudes Católicas.

El rectors solien tindre condemnes elevades, com fou el cas del rector de Dénia Pedro Cardona, al qual li havien trobat a l'església banderes monàrquiques i segons els testimonis que declaren:

Utilizaban el púlpito de la iglesia como un centro activo de las propagandas contra el Régimen Republicano, el púlpito siempre lo habían puesto al servicio incondicional de los elementos reaccionarios del pueblo y desde el púlpito predisponían el ánimo del pueblo contra la República.

També compareixen alguns testimonis de la defensa, i en concret defensaven Nicolás Merle, i asseguraven que havia sigut una persona sense cap activitat política i era de bondadosos sentiments. Dels germans Devesa, alguns testimonis neguen que hagueren coaccionat a ningú perquè votara les dretes⁴⁵.

El veredict del jurat declarà la culpabilitat de tan sols 5 dels 21 acusats de Dénia. El rector Pedro Cardona i Sebastián Agulles foren condemnats a 12 anys d'internament en un camp de treball; Juan Devesa fou condemnat a 6 anys i Roque Belda i Luis Devesa a 4 anys ⁴⁶. Els 16 acusats restants foren absolts.

La postura presa pel Consell Municipal, durant els mesos que estigueren aquestes persones empresonades i fins la celebració del juí, va ser d'imparcialitat. Va emetre els informes, dels quals desconeguem el contingut, però deduïm serien prou semblants a les acusacions que alguns dels regidors varen declarar durant el juí, i que ja hem exposat. Per tal, front a la repetida clemència per

45 Luis Devesa Giménez era un dels caps més destacats de la Falange Española a Dénia, tenia una farmàcia que es va expropiar durant la guerra pel Comité Municipal. AHNSGC, lligall 106.

46 Luis Devesa va complir la seua pena al Reformatori d'Oriola. AHNSGC, lligall 106.

part d'alguns familiars dels detinguts i algunes associacions professionals a les que pertanyien els processats⁴⁷, per a que el Consell Municipal realitzara les gestions necessàries i posar-los en llibertat provisional, sempre es remetia als informes realitzats i enviats a Alacant. El 19 de gener de 1937, el Consell Municipal expressa el desig de que es celebre, el més ràpid possible, el juí de cadascun dels detinguts.

Al llarg de tota la guerra van anar detenint diferents persones, algunes d'elles, com afirmava el Consell Municipal eren antifeixistes. En aquest cas es troben Agustín Montón Ordínez, que havia sigut alcalde durant els anys 1934-1936, i fou detingut al setembre del 1937. També l'1 de desembre del 1937 es portaren a terme altres detencions. Segons expressen els diferents partits i sindicats, haurien estat motivades per alguna informació errònia, ja que no els consideraven feixistes⁴⁸.

Segons hem ja comentat, els detinguts a petició del Comité d'Enllaç de Dénia, per la seua perillositat en esclatar el moviment subversiu contra la República, va suposar que providencialment la màxima representació dels partits de la Dreta i d'aquells que els donaven suport, estigueren en un lloc segur en els primers temps de descontrol, i d'eixa manera salvaren la vida.

Són aquestes persones, que després foren jutjades i en la seua majoria alliberades, per no tenir contra elles càrrecs greus, les mateixes que el dia 28 de març de 1939, quan veuen que el Règim Republicà ja havia caigut, prenen l'Ajuntament de Dénia i es converteixen en els protagonistes del nou Règim Franquista a la ciutat⁴⁹. El primer que va entrar a l'Ajuntament a penjar la bandera bicolor fou Francisco Calabuig Doménech que havia sigut militant de la "Comunión Tradicionalista" i l'any 1939 formava part de les files de la Falange⁵⁰.

Al **Verger**, el rector Silvestre Sales Yuste, segons publicava la premsa, fou també acusat, com el de Dénia, perquè: "Utilizaba su ministerio para propagar la doctrina fascista y disponer el ánimo de la población para el levantamiento militar del 18 de julio". Un des testimonis que va declarar, José Rodríguez, va fer constar que "En 1933 ya había una denuncia contra el procesado por hacer propaganda en contra de la república (...), este sujeto fomentó una guerra civil en el pueblo". Tanmateix el tribunal popular no va trobar que hi havia proves

47 AMD, Llibre d'actes de sessions de ple, veure alguns exemples en les sessions dels dies 8 i 15 de gener de 1937.

48 AMD, lligall 978.

49 Veure més detall sobre aquest tema en l'article de BALLESTER ARTIGUES T. I GIL PUIGCERVER F. "Els canvis del poder polític municipal a la Marina Alta de la Segona República al Franquisme" *Actes del III Congrés d'Estudis de la Marina Alta*, novembre 1990. Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.

50 AMD lligal 216, coneixem aquests detalls pels informes emesos l'any 1939 acaba ja la guerra y en els que es diu: " fue detenido por los rojos y perseguido por la canalla marxista encarcelándolo", en aquest casa referint-se al industrial jogueter Francisco Calabuig.

suficients per a condemnar-lo, i es va inhibir a favor “de desafectos”⁵¹. Aquest tribunal el va condemnar a dos anys d'internament en un camp de treball i privació de llibertat⁵².

Encara tingueren millor fortuna, davant el tribunal d'Alacant, els religiosos del convent dels franciscans de **Benissa** que a maig del 1937 foren tots absolts:

Toda la comunidad de un convento de franciscanos de Benisa, acusado de conspirar contra el Régimen es absuelta por el Tribunal de Urgencia de Alicante.

Los libertados han vuelto al pueblo respetados y protegidos por los propios vecinos. Para nadie es un secreto la participación que en la pugna que ensangrienta España han tenido un gran número de curas trabucaires que olvidando los mas elementales principios de su sagrada misión se dedicaron primero a perseguir a los hombres de izquierda, más tarde a organizar con los militares traidores el alzamiento contra la República y por último a empuñar las armas para dedicarse en ciudades, villas y aldeas a la siniestra cacería de todos aquellos dirigentes y simpatizantes del Régimen⁵³.

De Benissa tenim notícia de la detenció d'un altre rector, Felipe Ibars Ferrer, sobre el qual demana informació el Jutjat especial núm.1 de València al Consell Municipal de Benissa a maig de l'any 1938. El consell benisser informa que tan sols saben que abans del 17 de febrer del 1936 la seua conducta era la pròpia d'un capellà o siga utilitzar un procediment obscurantista en els seus actes i que després ja no sabien res d'ell ⁵⁴.

Dels 6 detinguts a **Pedreguer** que foren jutjats el 9 i 10 d'abril del 1937, coneixem el que va publicar la premsa del judici:

Empezó la vista de la causa contra los elementos derechistas: Mateo Puigcerver Ribes, Juan Puigcerver Ribes, ex-alcalde de Pedreguer, Vicente Gayá Artigues, Jaime Pons Puigcerver, José Gilabert Martí y Salvador García Costa.

Comparecieron ante el tribunal los testigos del fiscal, acusando a los procesados de diversas actividades en contra del régimen.

José Carrió, dice entre otras cosas, que con ocasión de mítin derechista celebrado en Pedreguer poco antes de las elecciones de febrero, vió a varios de los que se sientan en el banquillo con uniforme fascista, guardando el orden en dicho acto.

Seguidamente prestaron declaración los testigos de la defensa suspendiendo el juicio a la una de la tarde.

Terminó la vista a la causa contra los encartados derechistas de Pedreguer. Demostrada la culpabilidad de Juan Puigcerver, Vicente Gayá, Jaime Pons, José Gilabert, fueron condenados, el primero a dos años de prisión, y a un año los restantes. Los otros dos procesados Salvador García y Mateo Puigcerver fueron absueltos⁵⁵.

51 *Nuestra Bandera*, d'Alacant, 13-07-1937.

52 *El Luchador*, d'Alacant, 22-07-1937.

53 *El Luchador*, d'Alacant, 20-04-1937.

54 Arxiu Municipal de Benissa, AMB, llibre d'actes, 1938-05-04.

55 *Bandera Roja*, d'Alacant, 10 i 11 d'abril del 1937.

A banda d'aquestes sis persones, també van ser detingudes el 19 d'agost del 1936, per desafectes al règim republicà altres nou persones, a les quals se'ls va realitzar el judici amb el núm. 57 del any 1937, però dels quals no en tenim cap detall⁵⁶. Desconeixem les activitats polítiques d'alguns d'ells, altres són grans propietaris.

En base a la informació que tenim, a mode d'exemple, podem seguir la trajectòria personal d'un dels detinguts per veure com havia lluitat contra el règim republicà al llarg dels anys que va durar la República. Tenim constància documental de la declaració del qui havia sigut fundador i tresorer, des de gener del 1934, de la Falange Española a Pedreguer i de les activitats que va desenvolupar:

En la misma noche de la muerte de Calvo Sotelo⁵⁷ puse en las carreteras de salida del pueblo, carteles que decían -muera el gobierno asesino de Calvo Sotelo-, -quiera o no Azaña el fascismo triunfará en España-, y otros más. Al día siguiente al atardecer el alcalde llamó a algunos a que declararan quienes habían sido. Después de unos días del movimiento (...) me escondí en una casita hasta el día 16 de agosto, entonces creí yo por las referencias que me dieron, el deseo que tenían de prenderme, al anochecer emprendí el viaje a un pueblecito en el que tenía amistades (...) Me detuvieron y me trasladaron a la cárcel de Denia, estuve tres días, siendo trasladado con otros paisanos al Castillo de Santa Bárbara de Alicante.

Concretament, aquest era un dels que tan sols va complir un any de condemna i va eixir de la presó el 25 d'agost del 1937, incorporant-se a l'exèrcit i quan estava al front el dia 10 de gener es va passar al bàndol de Franco:

Al llegar a la alambrada dí un grito de Viva España tan deseado por mí (...), los Canarios me recibieron con grandes muestras de alegría.

En acabar la guerra, aquesta persona torna a Pedreguer i es nomenat delegat local del Servicio de Información y Investigación de la FET y Las JONS⁵⁸.

El Tribunal Jurado de Urgencia

Després dels judicis massius realitzats pels tribunals populars, en els mesos posteriors continuaren celebrant judicis a càrrec de l'anomenat *Tribunal Jurado de Urgencia*. A abril del 1937 és jutjat un veí de Pegò per tinença il·lícita d'armes, trobaren a sa casa, pocs dies després del moviment subversiu, una pistola, un revòlver, dos carregadors, una caixa de càpsules, 2 escopetes i 14 navalles, tot sense cap llicència. El tribunal el va condemnar a quatre anys, dos mesos i un dia de presó⁵⁹.

56 AMPE, lligal 828, 1937-06-18. Segons el Consell Municipal de Pedreguer aquests continuaven detinguts al gener del 1938. AHNSGC, lligal 106.

57 La mort es va produir el 13 de juliol del 1936, cal tindre en compte pels fets que relatem que en aquells dies a Pedreguer es celebraven les festes patronals.

58 Arxiu privat de Giménez T. de Pedreguer. El nomenament està signat per Juan Carrió, cap local del Movimiento.

59 *Bandera Roja*, d'Alacant, 09-04-1037.

Al mes de juny del 1937, hem constatat que es produí l'única revisió de causa pel aquest tribunal d'urgència, per al condemnat de Benissa, Daniel Andrés Devís, que va ser president de la Derecha Regional Agraria -DRA- a Benissa. Es presentaren nou testimonis que confirmaren que no era “elemento peligroso si bien no dejaba de ser derechista”, per aquest motiu el tribunal l'havia condemnat a tres anys. El tribunal va creure oportú rebaixar la pena a un any por “no ser elemento destacado en dicha organización ni peligroso para el orden social”⁶⁰.

De nou al mes de juliol del 1937 es jutjada altra persona de la Marina Alta: Rosario Mengual Canet de Pego, de la qual a la premsa sols es detalla que era desafecta al règim i se la condemna a tres anys d'internament en un camp de treball amb privació de llibertat i una multa de 12.000 pts. En relació a aquest cas foren a declarar davant el jurat d'urgència tres regidors nomenats pel Consell Municipal de Pego⁶¹. També a juliol del 1937 el tribunal va jutjar al veí de Calp, José María Borrás Castelló, per desafecte; però al final el fiscal retirà l'acusació per haver estat les proves favorables a l'acusat, per tant decretaren la seua llibertat⁶².

Al mes de novembre del 1937 és jutjat a Alacant per desafecció al règim de la República, Fernando Pastor Sastre, que havia estat detingut pel Comité Ejecutivo Popular de Pego al principi del moviment insurreccional. De nou també anaren a declarar tres regidors del Consell Municipal de Pego⁶³.

Per finalitzar i a un nivell de tribunals externs a la província cal mencionar les sol·licituds del Tribunal Popular de Responsabilitats Civils de Barcelona que s'interessà per persones de Pego, demanant-li al Consell Municipal de Pego informes respecte a l'expropiació de finques urbanes d'alguns desafectes⁶⁴. També en relació a Pego el president del Tribunal Suprem s'interessa per l'exdiputat Juan Torres Sala i sol·licita informes al respecte al Consell Municipal pegolí⁶⁵.

60 *Liberación*, d'Alacant, 02-06-1937. AMB, Llibre d'actes 1937-02-27.

61 *El Luchador*, d'Alacant, 10-07-1937. AMP, Llibre d'actes 30-06-1037.

62 *El Luchador*, d'Alacant, 15-07-1937.

63 AMP, Llibre actes 13-08-1937 i 3-11-1937.

64 AMP, Llibre actes 31-12-1937.

65 AMP, Llibre actes 13-08-1937. Cal tindre en compte que, segons ens ha informat Elvira Semper Sena, una de les persones que va viure els fets, Juan Torres Sala va estar durant la guerra a València en el seu domicili del carrer de les Barques.

TAULA DE LA REPRESSIÓ DE GUERRA A LA MARINA ALTA

Nom i cognoms	Procedència /Residència	Professió	Lloc de la mort	Data de la mort
Rafael Mora Escortell	Alcanali	mestre	El Verger	1936-08
Vicente Ballester Far	Benidoleig	rector	Benissa	1936-09-27
Bartolomé Doménech Ferrer	Benimeli	llaurador	Oliva	1936-09-12
Antonio Bertomeu Cabrera	Benissa	propietari	Benimarraig Benissa	1936-08-20
Francisco Sendra Ivars	Benissa	rector	Teulada	1936-09-04
Diego Llorca Llopis	Benissa	religiós	Teulada	1936-09-04
Zacarias Ivars Castells	Benissa	religiós	Calp	1936-09-04
Fra Andrés Ivars Cardona	Benissa	frare franciscà	Gata	1936-09-08
Fra Plácido/Miguel García Gilabert	Benitatxell	frare	Dénia	1936-08-15
Vicente Borrell Catalá	Benitatxell	rector	La Garganta	1936-09-02
Francisco Zaragoza Tur	Calp	secretari	Gata	1936-09
Miguel Roselló Ivars	Calp	propietari	Gata	1936-09
Vicente Vaquer Peiró	Castell de Castells	prevere	Pego	1936-10-04
Juan Tomás Tomás	Castell de Castells	escolapi	Pego	1936-10-04
Alejandro Mezquida Vaquer	Castell de Castells	escolapi	Pego	1936-10-04
Juan Font Torres	Dénia			
Ramón Cárdenas Merle	Dénia	estudiant	La Plana Xàbia	1936-08-18
Alfonso Morales Tortajada	Dénia	cobrador del banc	Dénia	1936-08-24
Miguel Andrés Torres	Dénia	propietari	Dénia	1936-08-29
Rafael Bordehore Romany	Dénia	propietari	La Plana Xàbia	1936-08-29
Miguel Durá Collado	Dénia	procurador dels tribunals	La Plana Xàbia	1936-08-29
Benito Polop Arabí	Dénia	propietari	La Plana Xàbia	1936-08-29
Abelardo Pérez Salvador	Dénia	depenent de comerç	La Plana Xàbia	1936-08-31
Felipe Ciscar Puig	Dénia	rector	Gata	1936-09-08
José Catalá Moll	Dénia	agent comercial	La Plana Xàbia	1936-09-11
Esteban Llover (germà Millan)	Dénia	frare marista	Tavernes	1936-09-11
Enrique Gomis Casanova	Dénia	agent de contribucions	La Plana Xàbia	1936-09-19

Nom i cognoms	Procedència /Residència	Professió	Lloc de la mort	Data de la mort
Antonio Catalá Santacreu	Dènia	agent comercial		1936-09-20
José Antonio Aparicio Domínguez	Dènia	secretari del jutjat	Pedreguer	1936-09-28
Francisco González Conejero	Dènia	jutge d'instrucció	Pedreguer	1936-09-28
Luis de Diego Arguimbau	Dènia	propietari	La Plana Xàbia	1936-09-28
Luis de Diego Carsi	Dènia	propietari	La Plana Xàbia	1936-09-28
Antonio Bosch Vicens	Dènia	espardenyer		1936-09-29
Juan Juan Francés	Dènia	viatjant de comerç	La Plana Xàbia	1936-09-29
Isidora Sánchez Remojano	Dènia			1936-09-30
Salvador Tarrasó Fornés	Dènia	comerciant	Oliva	1936-09-30
Esteban Morató Bertomeu	Dènia	industrial	Pedreguer	1936-10-10
Juan Bautista Llorca Llorca	Dènia	viatjant de comerç	Pedreguer	1936-11-01
Enrique Sauquillo Moncho	Dènia	industrial del joguet	Pedreguer	1936-11-01
Andrés Chabás Latur	Dènia	propietari	Avenc. Xàbia	1936-11-02
José Devesa Giménez	Dènia	advocat	Avenc. Xàbia	1936-11-02
Miguel Devesa Giménez	Dènia	comerciant	Avenc. Xàbia	1936-11-02
Andrés Escribá Ripoll	Dènia	llaurador	Avenc. Xàbia	1936-11-02
Vicente Ferrando Ferrer	Dènia	empleat	Avenc. Xàbia	1936-11-02
Bautista Ivars Bisquert	Dènia	obrer	Avenc. Xàbia	1936-11-02
Gabriel Marí Cabrera	Dènia	comerciant	Avenc. Xàbia	1936-11-02
Pedro Juan Marí Cabrera	Dènia	llaurador	Avenc. Xàbia	1936-11-02
Trinitario Mayans Grustán	Dènia	pràctic del port	Avenc. Xàbia	1936-11-02
Pascual Navarro Balandó	Dènia	mecànic	Avenc. Xàbia	1936-11-02
Ramón Olmier	Dènia	jornaler	Avenc. Xàbia	1936-11-02
Vicente Paris Gómez	Dènia	comerciant	Avenc. Xàbia	1936-11-02
Pedro Riera Bosch	Dènia	estudiant	Avenc. Xàbia	1936-11-02
Pedro Riera Mulet	Dènia	propietari	Avenc. Xàbia	1936-11-02
Nadal Salort Caselles	Dènia	estudiant	Avenc. Xàbia	1936-11-02
Fernando Ciscar Climent	Ondara	rector	Gata	1936-09-12
Fernando Verdú Ciscar	Ondara	rector	Gata	1936-09-12
Rafael Gómez Pérez	Ondara	professor	Oliva	1936-09-23

Nom i cognoms	Procedència /Residència	Professió	Lloc de la mort	Data de la mort
José Gómez Pérez	Ondara	procurador de contribucions	Oliva	1936-09-23
Pablo Doménech Sánchez	Ondara	propietari	Benissa	1936-10-04
Vicente Doménech Doménech	Ondara	industrial	Benissa	1936-10-04
Bautista Giménez Sánchez	Ondara	propietari	Benissa	1936-10-04
Salvador Giménez Gil	Ondara	comerciant	Benissa	1936-10-04
Antonio Vicens Tomás	Ondara	corredor de finques	Benissa	1936-10-04
Antonio Vicens Ballester	Ondara	llaurador	Benissa	1936-10-04
Felipe Pérez Pérez	Parcent	rector	Oliva	1936-10-09
Joaquín Pérez Rodríguez	Parcent	Propietari	Oliva	1936-10-09
Juan Bautista Moll Mora	Parcent	llaurador	Oliva	1936-10-09
Salvador Ferrandis Seguí	Pedreguer	rector	El Verger	1936-08-30
José Martí Salvá	Pedreguer	rector	El Verger	1936-08-30
Augusto Villalonga Alemany	Pedreguer	notari	El Verger	1936-08-30
Vicente Ballester Gil	Pedreguer	rector	Sagra	1936-11-06
Pascual Ortolá Chorro	Pego	llaurador	Oliva	1936-08-12
Jaime Sirera Catalá	Pego	metge	Vall de Gallinera	1936-08-31
José Sendra Server	Pego	empleat municipal	Vall d'Alcalá	1936-09-05
Juan Mengual Sendra	Pego	propietari	Gandia	1936-09-17
Carlos Mengual Sendra	Pego	Propietari	Gandia	1936-09-17
Joaquín Gómez Barberín	Pego	llaurador	Gandia	1936-09-17
Sebastián Ferrer Bañuls	Pego	frare franciscà	Gandia	1936-09-17
Vicente Sastre Ivars	Pego	rector	Gandia	1936-09-17
Fernando García Sendra	Pego	prevere	Gandia	1936-09-17
Vicente Pérez García	Pego	prevere	Gandia	1936-09-17
José María García Más	Pego	prevere	Gandia	1936-09-17
Juan García González	Pego	advocat	El Campello	1936-10-07
Ángel Sendra Ortolá	Pego	llaurador	El Campello	1936-10-07
Juan Ivars Bertomeu	Pego	llaurador	El Campello	1936-10-07
José Ferrando Vidal	Pego	llaurador	El Campello	1936-10-07
Miguel Escrivá Pellicer	Sagra	propietari	Sagra	1936-08-29
Vicente Ramis Escrivá	Sagra	mestre	Sagra	1936-08-29
José Andrés Llompart	Sanet	rector	Pedreguer	1936-09-29
Rosa Vives Vallés	Teulada	mestra	Teulada	1936-08-05

Nom i cognoms	Procedència /Residència	Professió	Lloc de la mort	Data de la mort
Pedro Miranda Maristany	Teulada	enginyer	Teulada	1936-10-02
Agustí Cebrià Camps	V. Gallinera	propietari	V. Gallinera	1936-08-19
Pascual Sapena Alemany	V. Gallinera	llaurador	V. Gallinera	1936-08-19
Alejandro Más Ginestar	El Verger	rector	Dénia	1936-08
José María López Ferrándiz	El Verger	propietari	Altea	1936-08-22
Antonio López Ferrándiz	El Verger	propietari	Altea	1936-08-22
Perfecto Femenía Perelló	El Verger	propietari	Altea	
Guillermo Catalá Bas	Xàbia	religiós	Oliva	1936-08
Gabriel Bañuls Montaner	Xàbia	propietari	Jesús Pobre	1936-10-06
Juan Ramos Morand	Xàbia	propietari	Jesús Pobre	1936-10-06
Pedro Chorro Bas	Xàbia	llaurador	Xàbia	1936-10-06
Vicente Tena Jovani	Xàbia	estudiant	Teulada	1936-10-06
Gaspar Salvador Catalá	Xàbia	propietari	Pedreguer	1936-10-18
Jaime Andrada Salvador	Xàbia	religiós	Teulada	1936-10-25
Juan Andrada Salvador	Xàbia	religiós	Teulada	1936-10-25
Carlos Benimeli Bañuls	Xàbia	advocat	Llíber	1937-01-05

Consideracions a la Taula de la repressió de guerra a la Marina Alta:

En aquesta taula, hem resumit tots els assassinats que es produïren a la comarca de la Marina Alta per la repressió incontrolada en esclatar la guerra el mes de juliol del 1936. Les dificultats en la seva realització han estat moltes, ja que ací es contempen totes les casuístiques en quant a assassinats i potser alguns dels inclosos siguen d'altres pobles de les comarques veïnes. Com a exemple, podem esmentar les dues persones de Sagra -Miguel Escrivá Pellicer i Vicente Ramis Escrivá-, que segons les fonts orals¹ no eren d'aquest poble.

Les dades de la taula estan tretes de les diferents fonts que es poden veure al llarg de l'article: documents d'arxiu i de la bibliografia publicada del tema, contrastades algunes amb fons orals.

En la taula s'han ordenat les persones segons el seu lloc de procedència o residència, fet que també planteja problemes en molts casos de religiosos, o de mestres, que potser foren d'altres llocs, però tingueren el seu últim destí professional a la nostra comarca, i per tant la seua residència.

La repressió incontrolada de guerra acabà amb la vida de 106 persones nascudes o residents en les poblacions de la Marina Alta. Una xifra que, per les dificultats que hem esmentat, no podem considerar definitiva per tant sempre serà susceptible d'alguna variació. Segons V. Gabarda a la província d'Alacant moriren 840 persones, i les comarques que més nombre d'assassinats tingueren foren el Baix Segura amb 211 persones, l'Alcoià amb 177, i la Marina Alta que, segons els nostres càlculs, amb 106 víctimes ara quedaria en tercer lloc².

Per pobles, el 50% del total d'assassinats correspon a dos pobles: Dénia, amb 39 persones, que suposa un 36,79%, seguida de Pego amb 15 persones, o siga un 14% del total. Cal tenir en compte, que sols 18 pobles dels 33 municipis que formen l'actual comarca de la Marina Alta es veieren afectats.

L'activitat professional i el nivell social, que vinculava a una tendència ideològica "de dretes" considerada favorable als militars insurrectes, foren en general els principals motius de l'assassinat de les persones recollides en la taula. Atenent a aquest criteri del total de 106 persones foren assassinats:

-29 religiosos.	-13 llauradors.
-23 professionals liberals i estudiants.	-03 industrials del joguet de Dénia.
-22 propietaris de terres.	-02 sense ofici conegut.
-14 comerciants i artesans.	

¹ Segons Jaume Domenech, els seus cognoms no són de Sagra, serien de la comarca de la Safor.

² Cal tenir en compte, que V. Gabarda en els seus estudis, en la Comarca de la Marina Alta, no inclou els pobles de Benissa, Benitatxell i Calp, que els col·loca a la Marina Baixa.

En resum la major incidència de la repressió incontrolada va recaure sobre el clero i la classe benestant -propietaris i industrials- amb 54 víctimes, seguida per les professions liberals -sobre tot del món del dret i l'administració- amb 23 morts i ja en menor mesura sobre comerciants i llauradors. Destaca la poca incidència que tingueren els fets en les dones, sols n'apareixen dues, una mestra de Teulada i una dona de Dénia, de la qual no tenim cap informació puntual.

La repressió a la Marina Alta, al igual que en la resta del territori valencià, es produí a partir del mes d'agost del 1936, fins a finals d'aquest any. Destaquen tres assassinats col·lectius: el de l'avenc de Xàbia amb la mort de 15 persones de Dénia, el 2 de novembre de 1936; el del 17 de setembre del 1936, amb 8 persones de Pego assassinades a Gandia i el del 4 d'octubre de 1936 quan assassinaren a 6 persones d'Ondara, totes elles pares i fills, morts a Benissa.